

но-протестантську організацію, обраних пресвітерів та досить ретельно опрацьоване віровчення.¹

1823 р. у с.Нововасилівку Бердянського повіту Таврійської губернії за рішенням Війська Донського був висланий козак Андрій Саламатін. Він, на відміну від молокан, визнавав таїнства православної церкви, зокрема хрещення немовлят. Саламатін вступив у дискусію з молоканими. Внаслідок його діяльності виникають так звані молокани донського толку (або саламатинці), які практично повернулися до православ'я. З їх числа наприкінці 60-х років XIX ст. виділяються євангельські християни-захаровці.

3.2. Передумови євангельського пробудження в Україні у другій половині XIX ст.

Євангельське пробудження в Україні у другій половині XIX ст., як і будь-яке інше явище, мало свої передумови. Першою передумовою можна вважати специфічний етно-соціальний склад населення України у середині XIX ст., який виник внаслідок особливостей заселення цього регіону.

В період з 1702 по 1737 рр. Україна вважалась місцем заслання інакомислячих та бунтарів. Це зумовлювалося тим, що Україна в цей період була окраїною імперії з незаселеними та необробленими землями, які ж до того постійно атакувалися з боку Туреччини та Кримського ханства. Але деякі бунтарі, в тому числі й релігійного кшталту, переселялись сюди самі, розуміючи, що контроль з боку влади тут є меншим, ніж в інших районах імперії. І це допомагало їм рятуватися від переслідувань на своїй батьківщині. Деякі дослідники саме в цьому вбачають причини виникнення духоборів в Україні у середині століття. Велика кількість інакомислячих та бунтарів, до того ж на козацьких землях, сприяла тому, що вільнолюбство та вільнодумство, в тому числі й релігійне, було характерною рисою місцевого населення.

Інша особливість населення південноукраїнських земель XVIII-

¹ Див. История євангельско-баптистского движения в Украине. Материалы и документы. Сост. Головащенко С.И. Одесса, 1998. — С. 227-241.

XIX ст.ст., яка також була підґрунтям для розвитку євангельського пробудження, полягала в тому, що досить велику частину цього населення становили німецькі колоністи. Можна визначити дві хвилі переселення німецьких колоністів на південь України, причому перша хвиля мотивувалась економічними чинниками, а друга — чисто релігійними.

Перші німецькі колоністи прибули в Україну на запрошення Катерини II. 1785 р. імператриця запросила іноземних колоністів, здебільшого німців, для освоєння південних земель, які відійшли до Росії внаслідок війн з Туреччиною. Колоністам надавались значні пільги у розмірі земельного наділу (який в десятки раз переважав розмір наділу українського селянина) та в оподаткуванні. Крім того, меноніти отримали звільнення від військової служби. Серед німців-колоністів, які в цей період заселяли південні землі України, були католики, лютерани, реформати та меноніти. Такий склад переселенців визначався тим, що спонукою для переселення були в першу чергу економічні, а не релігійні причини. Хоча слід зазначити, що звільнення менонітів від військової служби було для них досить суттєвою пільгою, бо на своїй батьківщині вони часто терпіли переслідування з боку влади за відмову від військової служби.

Друга хвиля переселенців з Німеччини на південь України припадає на середину XIX ст. Вона була пов'язана з пророцтвами Юнга-Штіллінга, який визначив дату другого приходу Ісуса Христа на 1836 рік та вказав на південь Росії (Україна та Кавказ) як на місце, де християни всього світу знайдуть порятунок від майбутніх апокаліпсичних явищ. Згідно їх тлумачення, Об'явлення 12:1-6, Земля їх переселення мала бути тим місцем, де саме й відбудеться другий прихід Христа. Тому ця хвиля переселенців мала чисто релігійні причини. Основну її частину складали німецькі пієтисти-сепаратисти, послідовники Юнга-Штіллінга. Після 1836 р. вони залишились на Україні.

У середині XIX ст. в німецьких колоніях відбулося духовне пробудження, яке прибрало форму штундизму. Назва цього явища походить від німецького слова «штунде» — година. Засновником штундизму можна вважати головного діяча пієтизму Я.Шпенера (1635-1705 рр.). Суть штундизму полягала в тому, що віруючі, крім офіційного богослужіння в церкві, проводили євангельські зібрання у власних будинках. Ці домашні зібрання тривали приблизно годину — звідси й назва. Штунда

у німецьких колоніях півдня України мала два різновиди: штунда пієтистська та штунда серед менонітів.

Штунда пієтистська була поширеною серед реформатів та лютеран. Вона, як вже зазначалось, практикувала додаткові зібрання, які проте поки що не залишали свої офіційні церкви. Поширення цієї штунди пов'язане з ім'ям реформатського пастора Йоганна Бонекемпера (1796-1857), який з 1824 р. працював на євангельській ниві у німецьких колоніях півдня України. Він був представником Базельського товариства євангелічних місій, яке у 1818 р. отримало запрошення російського уряду направити своїх працівників для духовного наставництва німців-колоністів на півдні України. Як пастор він обслуговував реформатські колонії Рорбах та Вормс, а також п'ять лютеранських селищ Херсонської губернії. У цих колоніях він всіляко підтримував біблійні години, започатковані серед реформатів та лютеран ще до його приїзду. Тут він трудився до 1839 р. Приблизно через тридцять років, у 1867 р., до цих місць після подорожей Європою та Америкою повернувся син Йоганна Бонекемпера Карл, щоб продовжити справу свого батька.

Другий різновид штунди півдня України — штунда серед менонітів — був властивий саме місцевим менонітам та не зустрічався більш ніде у світі. Ця штунда пов'язана з ім'ям пієтиста-сепаратиста Едуарда Вюста (1818-1859), який 1845 р. прибув до Росії. Він був представником так званого «нового пієтизму», який робив основний наголос на «особистому переживанні оновлення серця». Основним місцем духовної праці Вюста був Молочанський менонітський округ (Таврійська губернія). Наслідком його діяльності було виникнення так званих «вюстовських гуртків», члени яких з часом виходили зі своїх офіційних церков. В цьому була особливість цієї штунди. Діяльність цих гуртків привела до того, що 1860 р. в молочанських та хортицьких менонітських колоніях деякі віруючі прийшли до висновку щодо необхідності створення нової громади, в яку б входили лише «відроджені душі». Ця громада виникла на Молочних водах у 1860 р., об'єднуючи 18 віруючих, які вийшли зі своїх офіційних громад та прийняли назву «братські меноніти». 1862 р. віруючі цієї громади вже практикували хрещення через занурення, тобто стояли вже практично на баптистських принципах. Поява «братських менонітів» викликала дуже гостру

реакцію з боку офіційного керівництва менонітів, через що віруючим довелось зазнати серйозних утисків.

До вюстовського братства також входили й жителі лютеранських колоній Старий та Новий Данциг Єлизаветградського повіту Херсонської губернії. Під час своїх зібрань вони читали твори відомого англійського проповідника Ч.Сперджена, не знаючи, що він був баптистом. Ці твори надихнули їх до прийняття хрещення по вірі. І вже у 1864 р. одинадцять жителів цих колоній прийняли водне хрещення від братських менонітів.

Таким чином, на півдні України з'являються перші баптистські громади, які складались з віруючих виключно німецького походження. Саме у цей час німецькі баптистські громади з'являються й у Волинській губернії внаслідок баптистського пробудження у Західній Європі. У Таврійській губернії досить суттєвий відсоток населення складали молокани, серед яких постійно йшов розвиток релігійної думки. Усе це готувало ґрунт для національного євангельського пробудження в Україні.

Другою передумовою євангельського пробудження було поширення Святого Письма серед російсько-українського населення. У 1805 р. було створено Британське та закордонне біблійне товариство з метою видавництва та розповсюдження Біблії різними мовами серед віруючих усіх християнських віросповідань «без усяких тлумачень, приміток та міркувань». У 1812 році представник цього товариства прибув до Петербурга з пропозицією створити Біблійне товариство в Росії. Наступного року таке товариство було створено. В його роботі брали участь представники православної та католицької церков, а також представники дозволених у Росії протестантських церков — лютерани та реформати. Президентом товариства був князь О.М.Голіцин — обер-прокурор Святішого Синоду. Олександр I також був членом товариства та брав активну участь у його роботі. Завданням товариства було розповсюдження Біблії у першу чергу слов'янською мовою (бо російського перекладу ще не існувало), а потім мовами інших народів імперії. Про переклад українською мовою тоді не йшлося через негативну національну політику російського уряду стосовно українського народу.

1816 р. вийшла повна слов'янська Біблія, яка за сім наступних років була перевидана ще п'ятнадцять разів. Окремі частини з Біблії друкувались іншими мовами народів імперії. 1822 р. вийшов російський пере-

клад Нового Заповіту, який був надрукований накладом у 25 тис. примірників. Робота над цим перекладом йшла з 1816 р. за особистим розпорядженням Олександра І. 1820 р. розпочато роботу з перекладу російською мовою Старого Заповіту. Згодом перекладено Псалтир, а у 1825 р. — П'ятикнижжя. У цей час Олександр І під тиском противників діяльності Біблійного товариства (особливо з боку православного духовенства) затримав розповсюдження перекладеного П'ятикнижжя. Після смерті Олександра І у 1826 р. товариство було закрито, а нерозповсюдженні примірники П'ятикнижжя спалені. Водночас заборонено розповсюдження російського перекладу Нового Заповіту без паралельного слов'янського тексту.

Розповсюдженням Святого Письма займалися так звані книгоноші. Особливо відзначились своєю працею книгоноші Британського та закордонного біблійного товариства, які працювали на території півдня Росії. Серед них ми можемо згадати Джона Мельвіля, англійця за походженням, який відомий був своєю працею серед православних та молокан півдня Росії, та Якова Делякова (Пашу Якуба), асирійця, місіонера пресвітеріанської церкви, який прибув до Росії з Персії у 1862 році. Він працював розповсюджувачем Біблії серед молокан (для чого він вивчив російську мову) та німців-лютеран.

Другий етап розповсюдження російського перекладу Святого Письма пов'язаний з ім'ям митрополита Московського Філарета (1782-1867 рр.), який в 1862 р. був канонізований Російською православною церквою. Під його впливом Синод православної церкви у 1856 р. знову прийняв рішення про переклад Нового Заповіту та усієї Біблії російською мовою. У 1862 р. вийшов синодальний переклад Нового Заповіту, а 1876 р. — синодальний переклад Біблії. Для розповсюдження Святого Письма серед широких верств населення у 1863 р. ентузіастами цієї справи було створено гурток для збору пожертвувань для тих, хто не міг купити Святе Письмо. 1866 р. цей гурток було перетворено у Товариство для розповсюдження Святого Письма в Росії, статут якого 1869 р. був затверджений царським урядом.

Діяльність Російського біблійного товариства сприяла зародженню ідеї про український національний переклад Біблії. У середині XIX ст. її спробував здійснити інспектор Ніжинського історико-філологічного інституту

Пилип Морачевський. У 1860-1865 роках він переклав Новий Заповіт та Псалтир. Однак Святіший Синод заборонив їх видрук.

У другій половині XIX ст. робота над українським перекладом Святого Письма переноситься в Західну Україну та в Європу. 1868 р. на сторінках львівської газети «Правда» виходить переклад Псалмів та Книги Йова, здійснений Пантелеймоном Кулішем (1819-1897). Через два роки у Відні виходить його «Святе Письмо, перша частина Біблії», до складу якого входили п'ять книг Мойсеевих та чотири Євангелія, переклад яких Куліш здійснив разом з Іваном Пулюєм. Через декілька років Куліш мав вже повний переклад Біблії українською мовою, але 1875 р. рукопис був знищений під час пожежі. За життя Куліша цей переклад був відновлений на дві третини, деякі уривки з перекладу були надруковані. Після смерті Куліша цю роботу закінчив Іван Нечуй-Левицький. Повний переклад було надруковано 1903 р. у Відні на гроші Британського біблійного товариства.

Третя передумова євангельського пробудження — реформа 1861 року. Як відомо, внаслідок цієї реформи селяни отримали особисту волю, але не отримали землі. Це призвело до того, що вони вимушені були йти найматись на заробітки. Південь України був у першу чергу сільськогосподарським регіоном, тому селяни переважно наймалися до заможних господарів. А такими господарями тоді часто були саме німці-колоністи, що мали великі та добре розвинуті господарства. До того ж німецькі колонії часто знаходились у безпосередній близькості до російсько-українських селищ.

Реформа 1861 р. пробудила дух вільнолюбства та особистої гідності. Цей дух був ще підсилений духом невдоволення наслідками реформи. Не заглиблюючись у питання, пов'язане з формуванням соціальної бази нового релігійного руху на Україні, треба зазначити, що невдоволення наслідками реформи 1861 р. ніяким чином не було пов'язане з тим, чи був селянин православним, чи він перейшов до штундизму або баптизму. Мрія про достатню для життя земельну ділянку була віковичною мрією українського землероба незалежно від його віросповідання.

У зв'язку з цим викликають інтерес події, що відбулись у м. Любомирці, одному з майбутніх осередків євангельського пробудження в Україні, після оголошення там Маніфесту 1861 р. Невдоволення умовами звільнення набуло тут гострого характеру: селяни підняли бунт, для при-

душення якого була потрібна військова сила. Наступного року бунт повторився, причому знов була необхідна військова сила для впокорення селян. Після придушення бунту «народ, як видно, затих та підкорився вимогам влади, але не затихла ворожнеча, не затихло хвилювання умів, збуджених хибними чутками про волю-волюшку».¹ З часом цей дух вільнолюбства знайшов свій вираз і у релігійній сфері.

Четвертою передумовою євангельського пробудження був загальний релігійний стан російсько-українського населення. Офіційною та пануючою релігією у Російській імперії було православ'я, яке, як це відзначається навіть православними дослідниками, у другій половині XIX ст. переживало кризу. Багатьма дослідниками цього періоду відзначається релігійний та моральний занепад, який не тільки панував серед простого народу, але мав своє коріння у перетворенні православ'я в самодержавну офіційну церкву, в «царську віру», як зазначав Т.Г. Шевченко.

Взагалі дослідників процесу євангельського пробудження, зокрема православних, можна поділити на дві групи: перші вважають євангельське пробудження наслідком «підступів німецької пропаганди», другі ж бачать його причини саме в занепаді офіційної православної церкви.

Але у той самий час знаходились й ті, хто не задовольнявся офіційним богослужінням, а відчував жадобу богошукання, намагаючись реалізувати її або в офіційній церкві, або за її межами. Досить часто духовний пошук, який починався в офіційній церкві, зрештою виводив людину за її огорожу, бо офіційна церква намагалась придушити кожен вияв релігійного вільнодумства, який часто супроводжувався критикою на її адресу.

Слід зазначити, що деякі дослідники історії українського євангельського руху, особливо укладачі «Історії євангельських християн-баптистів у СРСР» та С.М.Савинський, наголошують на окремій передумові євангельського пробудження, зокрема серед німців-колоністів. Але більш імовірно, що пробудження серед німецьких колоністів не мало безпосереднього впливу на виникнення російсько-українського євангельського руху. Про цей вплив можна казати вже на пізнішому етапі організаційного та віровчительного оформлення євангельсько-баптистського руху, про що йтиметься далі.

¹ *Недзельницький Йоанн*. Штундизм, причини появи і розбор учиня его. — СПб., 1899. — С. 30.